

בן פאהן.

שְׁלֵמָה לְעוֹיזוֹאָהן

ציור

תולדת־תרבותי.

הוצאת "סנונית" לבוב

==== תרפ"ב. ====

כל הזכויות שמורות להוצאה.

PJ
5051
L95 = 64

SZLOMO LEWISOHN

napisał

RUBIN FAHN

Wydawnictwo „SNUNIT“ we Lwowie.

Drukarnia „Praca“ Lwów, Bernsteina 17.

א.

כאותו מלאך שנברא ובא לעולם לאמר פרק שירה, ובעודה בפיו משלחתו נגמרת, כן גם גורל משוררנו שלמה לעויוֹזָאָהָן. אלא ששירתו נתבצר לה מקום בספרות.

האיש הזה היה בשעתו „הפתעה ספרותית“ בלתי מצויה, ויש במה שיצר גם ערך לדורות. לא רבים הם אמנם הספרים אשר כתב. בשנתו השלשים ושלוש מת, ולא הספיק לגמור את מפעלו או להמשיך את אשר החל. אולם יותר מאשר יש בכמה שכתב, ישנו „במה שכתב ואיך שכתב“ להבטיח לו חיי-נצח בעולם-הספרות העברי. שמו נזכר מתוך כבוד ויקר בספריהם של טובי חכמי-ישראל (וסופריו. ¹) ובדברי ימי ישראל הציב לו זכרון עולם ההיסטוריון צבי גרעץ, שהתיחס אליו כאל אחד בחירי האומה ונושאי רוחה. ²

לא הרבה לכתב, ואפשר להגדיר את מפעליו במושג „נסיון“. נסיון של רוח השפה, המליצה והשירה העברית להשיב לשפת הנביאים ופיוטם את רעננותם. נסיון של רוח-השירה אשר מתקופת משוררי ספרד ואילך תעתה עד שמצאה לה נפש ראויה למסור לה את רוזניצירתה. אך באמת בא כאן נסיון מצד הכמות ולא מצד האיכות.

כי מצד האיכות היה שלמה לעויוֹזָאָהָן יחיד בדורו למן זמן „המאספים“ בברלין עד ימות „בכורי העתים“ בווינא. יחיד באיכות מליצתו ושירתו, במהותן ואופן בטוין מימות התקופה הראשונה של השכלת בן-מנחם. ויחיד באופן השקפתו על חזיונות עמו ומראות חיו מדור דור, שלא כדרכם של רוב המשכילים בתקופה ההיא.

¹ שד"ל כותב על אדותיו: „והיום ידעתי כי יש מבלעדי נואל ללהק, הפילוסופיאה והקרוק לאנדה אחת בידו. מי יתנהו באה לי ישתתף עמי בצעד מלאכת העריכת אשר שוותי לננדי תמירי.“

(אנדה שד"ל היא צד 76, ממכתבו ליצחק שמואל רינני מנורציאדה, י"ז סיון תק"פ.)

² גרין כותב: „היהודי הראשון אשר נשא כלבן את הקים הסניאים של רבני ימי עמנו ופרסם אותם על כל פנים להלקים, ואוי למקום כבוד. הוא היה צעיר מהגון כבשרונות, שנישא מנעוריו על מצחו את-החסד של מישור אמת וכן יותר מהררר הרגיש את הוויי ואת הנועם של הפיוט העברי, כי היה קרוב אליו ממנו. הוא יכול לטפל עם השפה העברית כעם אם הכיבת. בה הגן את קסם הוויי, את פלאי אמנות-השירה, והראה בביוזי מתוך הרגשה דקה את החקים אשר על ידם פועלת תמיד השירה העברית על הרגש. וכו' (גרין): נעשיבטץ דער יודען, חלק י"א עמוד 453:4

על ההשכלה הברלינית טבוע בכלל חותם „השיבה אל המקרא“. אפשר שהיה בזה הרבה מן החקוי – השפעה פרוטסטנטית שהלכה אחרי לוטהר – ואפשר שהיתה זאת שאיפה להשתחרר מעולם של הרבנים שנתמך בתלמוד ושלחן-ערוך. כח התלמוד נחלש והתנ"ך נתעלה. כך באה השאיפה לשוב אל הטבעיות הקדומה בעוד ישראל חי על אדמתו, בניגוד לחיי-הרוח הדתיים שנתפתחו בגולה. חושם ההיסטורי של ראשוני המשכילים היה מקצתו לקוי, כידוע. הם לא הבינו את ערך הש"ס בתור גורם וסך-הכל של המשך החיים הרוחניים, ולכן קמו לפרוק מעליהם את עול הגזירות ושעבוד-החיים שראו בו. בספרות קבלה שאיפה זו גם צד רומנטי. כל מושך בעט שר שירים על „הטבע“, אשר נתרקנו ממנה מעת גלות ישראל מארצו, או היה „מליץ נעים“ בעקבות הכתובים שבתנ"ך. למעשה – מה יפו ומה נעמו החיים של ההוה, ולהלכה – מה נחמדו מחוות-דמיון של איזה עבר. כי מלחמה להם בניטו וחיינו, ואדיר הפצם לצאת ממנו לעולם הרחב, ולהחזיר לעצמם את עטרת „האדם“ שנלקחה מעל ראש היהודי „בשנות המאות האפלות“. על כן היו ללוחמים. לחמו או קשרו כתרים ל„ההשכלה“, אף אלה שמטבעם היו רק חולמים על חיי הבשן והגלעד, השרון והכרמל.

התקופה היא העמידה שנים רבות לפני שלמה לעווֹיזָאָהן מליצים ומשוררים, הראוים פחות או יותר לשם זה. אדיר השירה היה נפתלי הירץ וויזל ב„שירי תפארת“ שלו; אלה שירי הקדש של הדור הראשון להשכלת בן-מנחם. קדמו לו גם אחרים. בתור טפוסים יש להזכיר למשל את שלום הכהן – ואת שמואל רומאנילי.

אולם לשירתם של אלה נטפלת תמיד איזו מגמה, איזו כוונה גלויה או נסתרה, מבוטאה או בלתי-מבוטאה. העיקר: „ההשכלה בת השמים“. השירה והמליצה ממנה ומכחה הן באות, ואליה ולחזוקה הן שבות. אצל נ. ה. וויזל מקבלת היא צורה של הטפה „לתורת האדם“, נמוסו של אדם, ל„חכמה ודעת“. הגבור חביבו של המשורר „חכם“ הוא „משכיל“ הוא, והגבור שהוא זעום-נפשו, הנהו מן „החשכים“ ו„ממורדי האור“. אף לנושא מחקריו בלשון העברית היו חביבות המלים חכמה, תבונה, דעת ותושיה. וכמה יגיעות יגע לבקש פתרונים לשאלה: מהו חכמה? ומה בין חכמה ותבונה? ומה בין חכמה ותבונה ובין דעת? ומה בין חכמה תבונה ודעת ובין תושיה? –

שלום הכהן, הנוח מטבעו והמתון בדעות, בחר לרוב יצירותיו – „מטעי קדם“, „ניר דוד“ – חומר מכתבי הקדש, כדרך שבחר לו וויזל את ספורי התורה. הרומנטיקה התנכ"ית – שהוא סוף סוף אחת מתכונות המשכילים אף היא – מושלת בהשכלת „המשכיל“. בספר „ניר דוד“ עוברים לפנינו האנשים הפועלים והנפעלים – שאול, דוד ואחרים – כילדי-הטבע. בספרו „עמל ותרצה“, שירת דודים שנכתבה בתבנית „לישרים תהלה“ לרמ"ח לצאטו, באה אליגוריה שיש

בה געגעעים אל החיים הקדומים והתמימים, חיי הטבע והעבודה – בטרם נתק בסיס הארץ מתחת רגלינו. גבור הספר „עמל” הוא הטפוס של העובד הטבעי – הנמצא בזמן הנ”ך – ו„הבל” הוא הטפוס של המואס בעבודה – שנמצא בזמן הזה – והאוהב את הבטלה. ואפשר יש לדרוש סמוכין בין השם „הבל” ובין הולכי־בטל מהבילים שבמתנגדים להשכלה שהיא: תחית החיים שבתקופת־הנ”ך מנקודת ראות ההשכלה.

ושמואל רומאנילי⁽¹⁾ האיטלקי אינו בוחר הומר מן הנ”ך כלל, ואינו עושה יצירתו רמז מן העבר על ההווה. הוא כותב אמנם בסגנון מקראי – וצריך לציין כי סגנונו גמוש יותר מזה של שאר המשוררים והמליצים – ויוצא כלוחם גלוי להשכלה. ספרו „משא בערב” הנהו הכי־מפורסם שבספריו, ועשה רושם כביר על הקוראים אשר בימים ההם. מספר הוא בו את נדודיו וחיוו במארוקו וטאנגיר. החומר לקוח מן ההווה, מחיי עצמו. זה היה דבר חדש. אבל בכל הספר מתגלה הלוחם להשכלה, הלוועג ל„הפתאים”, ועוד מן התוארים שהוא מכתיר בהם את המחזיקים במצוות הדת.

הקו הבולט שבכל ספרות הדור ההוא הנהו: או געגעעים רומנטיים לשוב אל חיי בועז ורות ושולמית, או שאיפה לזרוע זרע השכלה בין בני עמם לרצונם ושלל לרצונם. ספרות העמים השפיעה על אופן כתיבתם. בספרות ההשכלה של הדור ההוא נכרות גם עקבות השירה הדתית־המוסרית של קלופשטוק משורר המשיחיות, גם הביבליית־הפיוטית של הרדר יפה־הרוח, וגם תקופת ה„שטורם אונד דראנג” באשכנז עד לתקופת „סגנון בידערמאציער” שבאויסטריה. אך אופי הוא כי המלה העברית היתה כמעט לכלם כלי־שרת למטרה שהציבה לה ההשכלה, ולא מטרה לעצמה.

לא כן שלמה לעוויוזאָהן. הוא היה בראש וראשון אמן. אמן עברי שכל חושיו בו דבקים ברוח עמו שנתבטא בשפה ובספר.

אף כי היה ממעריצי ההשכלה ונושאייה – כנראה מהערצתו את בן־מנחם ונפתלי הירץ וויזל – ובא במגע עם הקיצונים שבמפיצה – כנראה מזה שהקדיש את ספרו „פֶּאַרלעזונגען” לישראל יעקבזאָהן המתקן הראשון בברלין⁽²⁾ – לא השתמש בעטו כמו בכלי זיין. הוא עומד לפנינו רק בתור אמן, בתור יוצר עברי ממין שלא הורגלנו לפגוש או במחנה המשכילים. אם מליצים ומשוררים עברים אחרים רואים ביסודו של עולם „אור וזוהר”, „חכמה ודעת”, עוזו

(1) על אדותיו הארכתי בספרי. תקופת ההשכלה הלך ראשון.

(2) ישראל יעקבזאָהן ראשון. למתקני הפלה ודה. בנה בעיר ועפֶּלד שבארץ ומטפליה בשנת 1810 את ההיכל הראשון עם עוגב, דרשה אישכנזית ותקונים בתפלה. אחר כך נבואו לזרן בברלין יסד מנין־פרטי עם פולחן שבוה, ומכאן נשתלשלה כל הרפורמה הרתית של המתקנים. שהקיפה את הכרכים הגדולים באשכנז והוציאה לה.

וגבורה" או "מוסר השכל", הנה לעוויוֹאָהֶן רואה רק את היופי שביצירה:

בצות אל אל תהו
הוא ארץ ולכהו אמר ויהי
תבל פֶּקֶד עלי יופי המשחק
מעולם לפני מכן שבתו לתת
את המדת שעשועיו עלי אדמות — ⁽¹⁾

היופי כשלעצמו והיופי שבשפה העברית, אשר היתה לחלק מנשמתו, הוא שהיה הכח המעורר אותו ליצירתו. את שפות אשכנז ורומי, צרפתית ואיטלית, יונית ואנגלית, למד, והשתלם בהן ובספריותיהן, אך השפה העברית והרוח העברי היו מהותו.

יכול אדם להשתלם במדעים, אך אין קונה שלמות בסגלה להתפעל ולהרגיש. למדים עניני הגיון, אך אין למדים ענינים שמסורים ללב, לרגש. הרגש שלו היה עברי — ועל כן יכול ליצור מתוכו. הדמיון שלו היה דמיון-של-אמן וחווה — ועל כן חש את היופי והתיחד-התאחד עמו.

שלמה לעוויוֹאָהֶן היה בעל הרגשה עברית ובעל הרגשת היופי. לכן עוסק הוא בדקדוק ומתעדן ביפי השפה. ראשית עבודתו הספרותית שנתפרסמה, היה חומר לשוני בשם "שיחה בעולם הנשמות" ⁽²⁾ השיחה סובבת על כללי הדקדוק — ביחוד פעל והפעיל בבנין הסל — ורוח השפה והמליצה העברית. שניה לעבודתו מסוג זה הוא ספרו "בית האוסף" ⁽³⁾ שחבר בתור מבוא אל המשנה ונתח בו ביחוד את המלים המשותפות והמשאלות. עבודתו הלשונית-הדקדוקית משכה עליה לא רק עיני משכילי הדור וחכמיו, אלא השפיעה הרבה שנים אחריו ⁽⁴⁾ והנחילה לו הכרה בין חכמים וסופרים. ⁽⁵⁾ אולם לא בלשון יבש המוסר נפשו על "דגש לפנינו, רק נפש מרגשת בסגלת השפה. הלא כה דבריו:

⁽¹⁾ בפתיחת שירו, המליצה מדברתי (ס' מליצת ישרון).

⁽²⁾ שיחה בעולם הנשמות בין הרב דוד קמחי ובין החכם יואל בריל. כוללת שלשים מאמרים בחקירות עיוניות נשגבות בדקדוק לשון עבר, נדפס בהמאסף תקיע (ניסן, אייר, סיון, אב ולא נמנר שם) ויצא אחר כן לאור במהכרת מיוחדת בפרג 1811.

⁽³⁾ בית האוסף הוא מבוא בלשני ודקדוקי אל המשנה, נדפס בפיאג 1812. אחר כך נספח בראש הוצאת משניות ווינא 1815.

⁽⁴⁾ את שני ספריו "שיחה בעולם הנשמות" ובית האוסף הוציאו לאור (ווינא 1849) עם הערות מאת אדים הכהן לעבֶּעֶנְאָהֶן ויהודה בעהאק בספר, מחקרי לשון.

⁽⁵⁾ שניאור זקש המאוחר הרבה בזמן אומר על דברי עבודתו זו: ורק זה האחד לבר מצאתי החכם הפליין הנדול הריש לעוויוֹאָהֶן ז"ל הוא החל להיות נביר ציר בפיו, גם את המלות המשותפות והמשאלות אשר בלשוננו, ודבר עליהן נכונה כדרכו, בספרו המופלא "בית האוסף" באיזה פרשים פרשים ממון הנה (ונלוי אל דבריו איזה הערות יקרות מידיעו החכם המנה האדם הנדול ז"ל) ואחריו החרו החוקי הגבורים הרשביל ז"ל וכו' (אוצר הספרות, חלק רביעי צד 92).

... ובתורת אלהים ובספרי נביאיו קראתי, מאז ועד עתה שפתנו הקדושה והנבחרת, כחותם על לבי שמתיה. בה כל מעיני, ולתכליתה תמיד חקרת, ובכל ספרי המדקדקים הישנים והחדשים בהשכל רב השכלתי. —¹)

מן נתוח מלים ושרשים וחדירה אל תוך-תוכו של „גוף“ הלכות השפ, עבר אל הבנת נשמתה. אזנו האזינה כל נעימה ורעידה, ועינו הבחינה כל מראה וצבע-הוד.

---

¹) בראשית השיחה החיא.

ב.

חוש-היופי שבעברית היה הגורם לחבור ספרו הכי-חשוב „מליצת ישרון“⁽¹⁾ שבו הציב לעוויזאָהן לנפשו ציון ועשה לו שם. הספר הזה בא לנתח את אופני הציור של המליצה בתנ"ך, ולהראות את יופי המליצה העברית בכלל. בנתינת טעם לנחיצות עבודתו הוא אומר: „והנה מבלעדי דעת למודי המליצה ומשפטיה, אשר ימשלו בשפתי כל מדבר נעימות, לא יכון לטעום היטב את מנעמי כל ספר מליצי ולהבין עד תכלית יופי אמריו. ואיככה יבחנו בני עמנו אשר לרבים מהמה נעלמו הלמודים היקרים האלה, את נועם ספרי קדשנו העמוקים מאוד? איככה יעלו אל היכל העונג המוסד בראש הרים, בטרם ידעו את מסלותיו הרמות אשר בצדק תהלכותיהן יגיעו אליו שוחרי עדן? —“⁽²⁾ עבודתו מכוונת: „למען סול דרך אל כל החפצים להתענג עונג אמתי במליצות ספרי הקודש וכו' למען הראות רוב היופי הנסתר בהמה; כי מליצות ספרי קדשנו הן כאבני חפץ אשר אך בבחינה רבה יעלה הן אמתת יקרתם.“⁽³⁾

בתחלת ספרו „מליצת ישרון“ נמצא שירו היחיד והמצויין בשם „המליצה מדברת“. בו מתגלה הכח הפיזי הנשגב והרענן של המשורר. שפה הנכ"ל פנינה אצל פנינה, חרוזות במחרוזות. שפת המקרא שלו היה ובלתי-מסורבלת בפרזות לקוחות בהקפה או בעקום הכתובים, כאשר נהגו אחרים בזמנו ולאחר זמנו. בכל — טעם. בכל — מחשוף יופי. בשעת בריאת העולם

אָ — — — — אָ
 בירקק דשא כסו נאות שדי
 ועל רגבי כל אָהו רפד יצוע
 דשא כל ענפי כל עין מפרה
 נעים מלאו ומעפר אדמה
 התילדו נצני חמד לעטות
 ארנמן צותה השושנה ועל
 חבצלת נפקדה להלבין כחלב
 שדום. כמראה להכת הבריק
 הענב עלי גפן
 אדרת ונונה כתם כסה את
 שדי תרומות — — — —

(1) מליצת ישרון, ספר כולל למודי המליצה העברית מבווארים במשלים רבים ממליצות ספרי הקודש מאת שלמה לעוויזאָהן, ווינא. רפוס שמיר 1816 (נדפס שנית בוינא 1831).
 (2) הקדמה לס', מליצת ישרון.
 (3) שם.

אף ממעמקי האדמה מקסים המשורר את התרקמות היופי שבגיאולוגיה :

נם בבטן ארץ במאפל
צלמות רנבי הול לזוב נחמד
דבק ומצורזרות העפר.
נוצק יקר הכסף שם מכליות
רפש יצא אודם
נחשה ואל אבני אוכל קרני אור
נתנו כזוהר כוכבי רקיע
הזהיר ישפה ולשם וכיפעת
הכלילות השחר

האדים השוהם כעצם שמים
כיום צה ננלה הספיר וכהמדת
לזבן השלג הלבין הבודולח.

כן הולך הוא ומצייר בצבעי יופי גם את החי למינהו. ליונה „רוח חן“
ולארי „הוד נורא“. ולאדם היתרון : „יפיפית מרבבות הארץ“

— — ובמלאך אל יהלך
אדם בין פאר אדמות.

המשורר רואה את היופי מושל בכל. בלתי-אמצעי או אמצעי. בעצמו או

על ידי תולדתו האהבה :

אני אלהיב זיקי הנבורת פנפש
הלש ורשפי אשי
ההודרים פרני לבב כל מורך
ופחד כהמה
יצמיתו —

בכל מקום רואה המשורר את היופי. שוכן הוא על פני כל ונמצא בכל

קצוי תבל :

על הדרי שלג אשכונה בפאתי
צפון ובין המית יליל סערות שם
תהמינה זמרותי. כהוך עפרות אש
אתהלכה בארצות
תימן וכשמש תול להבות
שם אויל שירותי. איהפה
על מוצאי הבקר בקצוי קדים
ובקול כנזרי שמה אעירה
שהי. אלינה באחרית ים על ראש
הרי נשף ובקול רנתי שם
אקרא אישון לילה
מתוך חדרי אופל.

אלמלי בא הספר רק בשביל שירה זו, כבר היה בו די הראות לנו את
יכלתו של המשורר. בסקירה ראשונה נדמה הוא בפנינה לשירת „המשל מדבר“

אשר לרמ"ח לוצאטו, אבל עולה הוא על זו ברעננותה וברוח הנועם השפוך עליה. אולם להספר הזה יש מטרה אחרת למודית-שמושית ושמושיות זו כשהיא לעצמה מחרוזת-יופי היא. הספר נכתב להסביר את אופני המליצה השונים על פי דוגמאות מן התנ"ך ולחשוף את יפין. והוא מסביר ומתרגש, מבאר ומבריק ניצוצים ניצוצים מאוצרות הזהר וההוד. כי בבאו לרגל ביאורו להסביר איזה פסוקים וענינים מן המקרא, הנהו כותב בעצמו מגלות מגלות של יופי בפרוזה. פעם יתאר את הסער „סמום" – רוח זלעפות שבתנ"ך – הזועף באקלימה של מדברי אזיה ולוהט עד למקומות הישוב. פעם יצייר התפרצות האיתנים ממעל ומתחת, לרגלי מליצתו הסואנת של הנביא האלקושי. פעם יגלה את יופי המחזה המתואר אצל אליהו במערה (מלכים א' י"ט), ויוצר יצירה חדשה בעקבות הספור. יש כאן הרגשה עמוקה, שירה חזקה, בטוי נמרץ וציור שלם נגול לעין. מובן כי משורר היופי מוצא כר נרחב בבאו לפרט את מליצת „שיר השירים", ובא להעמידה על פשוטה בציור הרועה והרעיה הנאהבים והמתגעגעים (אף כי דוקא פה האריך מאוד כמפרש, ושירתו נחבאה). אולם ככאו להאיר את דוגמאות המליצות הנבחרות מן השירות שבתורה, ממזמורי התהלים, ממשאות ישעיהו, מחזיונות הנביא הענתותי או האלקושי, ממראות בן-בוזי או משאר נביאי עליון, מתרומם לעוויוזאָהן למדרגת „משורר בחסד עליון". בציוריו הבאים לצורך ההארה ולשמה, נדמה כאלו חי הוא באותה התקופה עצמה של הנביאים. בעל-הלב מתרומם בכח הרגשתו למעלה מן הזמן.

ג.

אותו בעל ההרגשה שבא לידי גלוי בדברי פיוט ושירה, מופיע לעינינו גם ביצירתו האחרת, שהיא לכאורה חומר מדעי ולא יותר. יצירה זו הוא הספר „מחקרי ארץ“.¹ תכנון: כתיבת ארץ-ישראל על פי כתבי הקדש, הש"ס והמדרשים בסדר א"ב ובהערות מן הענין. שם מקום אחד משמש לו לחומר-ציורי גיאוגרפי-היסטורי כמו-למשל - כשבא לתאר במלת „צור“ את העיר ואת תושביה, הצידונים וארחם ומסעם על פני ימים. ואת שמות מקומות רבים הביא בקשר-לשוני עם המקראות, ויצא לו מזה ביאור והארת המקרא. הרבה נסתייע לכתובת ספרו גם במקורות אחרים שבספרי יון ורומי הקדומים. הספר נתחבר לכתחלה להבנת הגיאוגרפיה שבכתבי הקדש, כמו שנתחבר ספרו „מליצת ישרון“ להבנת המליצה והפיוט שבהם. אלא שגם בחומר יבש כגיאוגרפיה נפח את נשמתו המרגשת.²

כבר בבשורת-ספר³ שפרסם ברבים לפני צאת ספרו לאור, מעיר הוא כי: „שום ארץ אינה יכולה להשתוות עם אותו הערך שיש לפלשתינה בשביל בנידתנו היהודים“. יען „זה המקום אשר שם עבר לפנינו תורה-זהב על עמנו, ואשר בעפרו נמים גדולי עמנו החשובים, ששמש הנצחי נזכר בפיות עמים לאין מספר מקצה תבל ועד קצה. לכן תשאר הארץ הזאת בשבילנו לעולם עיקר בין כל הארצות הקדומות“.

בהקדמתו לספרו זה, נשמעת רעידת הנשמה המרגשת, הנשמה העברית אשר הענין בפנים הספר אין לה רק תוכן-מחקרי בלבד. זהו ודוי הנפש: „כי

¹ מחקרי ארץ, המדבר על הארצות והימים, הרים ונבעות ועמקים עינור. נהלות מים וכו' ערים וכפרים שנוכחו בכתבי הקדש, ווינא, דפוס האלצינגער 1814. (הספר הזה יצא אהרי כן לאור מעובד מחדש עם תקונים הוספות והערות מאת יוסף קפלן בשם „ארץ קדומים“, ב' חלקים, ווילנא 1839).

² שדיל כותב עליו: „למן היום אשר ראיתי ס' מחקרי ארץ לרשביל יקר האיש הזה בעיני, ובריאותי הדבר אשר העתיק שמה מספרו בית האוסף בענין הא ידיעה בקצת השמות הפרטים גדלה עוד מעלתו בעיני, ונבסוף נבספתי לראות הספר הזה, ואהרי ימים כאשר אנה ד' לירי ספרו מליצת ישרון הוספתי לחככו הרכה מאוד, וכאשר ראיתי הדברים אשר העתיק גם כזה מספרו בית האוסף, ובראותי אותו מזכיר שיהתו בעולם הנשמות כלתה נפשי לראות שני ספריו אלה כאיל תערוג על אפיקי מים וכו' באמת מצאתי בהם דברים טובים ונחומים וכו' מראשם לסופם כלם מלאי הדשיות נחמדות תערכנה לחכי מנופת צופים (אגרות שדיל, היא צד 76).“

³ שולמיה, יחוקן בשפת אשכנז (כרך V 1817, צד 148-152).

בעת אשוט על אדמת ישרון אזכור בניה נשאים בארצות תבל לאַלפּים ולרַבבות, ישומרים בלב אנוש את משואות נחלתם". לפני עיני רוחו עוברים כל העמים העתיקים שנשמדו מעל פני האדמה, ועם ישראל העתיק נשאר בחיים ומוסיף להתקיים. ההוה מתכוץ עד לאפס בחזון לב המשורר. ההוה יליד־רגע הוא, ודומה למצב עראי. רק מעבר מן הנצח שבעבר אל הנצח שבעתיד. ומקרב לבו החש מתפרץ כחזון חוזה ומנחם לעמו:

... וזכרו כי לא לתהו הן מפעלות שדי, וכי לא כואת יהפּוּץ אלהי ההסדר לדכא תחת רגליו עם בודד ונברל מדור אל דור ומשנות ארץ עד שנות ארץ; תפעם עוד רוחי בקרבי וסרעפי עלי ירגוזן כי ישאלוני הלחנם שמר אלהי הצבאות עד הנה עם עשוק ורצוץ מבליון הרוץ? הלחנם נמנע מעשות כלה את גוי נדה ואובד? — אל תדמו כואת שבטי ישרון! עם שרידי חרב הרג ואבדן! ואם גם רבו כמו רבו ימי החרפות, ושנות הננע והקלון עצמו משערות ראשינו; הן לעת כי יהדש ד' רוה נכון בקרב רבבות ישראל — הלא ביום ההוא יהרל קלון יעקב מבין העמים וחרפת יהודה תסור מעל כל הארץ.¹

„רוח נכון“ זה רמו להשכלה, שטובי המשכילים האמינו בכחה להרים קרן ישראל. תקוה זו שעשעה אז לב רבים.

כמדומני כי לעווינזאָהן היה הראשון אשר התעסק בענין גיאוגרפיה של ארץ האבות — ושלמות אין לבקש שם —, אבל הוא היה גם היחיד בשעתו, שחש באופן ער כזה קורבה אל הארץ והעם. צריך לזכר כי באותו זמן היתה כבר הסנהדרין בצרפת עובדא היסטורית, וגלוי־דעת שלה שאין לישראל געגעים ושאילות לארץ אבותיהם אלא לארצות מושבותם בכל מקום שהם, היה לדעה מתהלכת שאין להרהר אחריה בחוגי המשכילים השואפים לשווי זכיות בארצות הגלות.

¹ מן ההקדמה ל'ס' מחקרי ארץ.

הקורבה אל עמו והאהבה אל קניגיו אשר השפיעו על רוחניותו של לעווי־
 זָהָן, היו בטח גורם־נפשי לַכֶּךְ שיחפש בדברי הימים לישראל אשר היו אז
 קרקע בלתי־מעובדה. כי הימים ההם היו ימים שלפני שי"ד ונחמן קרוכמל,
 שד"ש, צונץ, יוסט, פִּירסט ושאר החכמים אשר מסרו נפשם על חקירת העבר
 היהודי. למרות מה שנתפרסמה ב"המאסף" הברליני מעין קריאה — בפרק „נחל
 הבשור" — לסופרי ישראל שיתעסקו בחיי הגדולים אשר קמו מכבר, ולִהְפִיץ אור
 על זמנם, חייהם ופעולותיהם, לא נעשה בדבר כמעט מאומה. כתבי־היד העברים
 התגלגלו באבק הביבליותיקאות שבאוקספורד וליידען, בוואַטיקאן ובשאר
 המקומות, וחכו לגואלים. משכילי הדור או שהסתפקו במליצות ושירים, או
 שהתעסקו בשנוי חיי היהודים לפי נוסח־שטחי של ההשכלה, ומה שנעשה אחר
 כן על ידי המתוקנים שבמשכילים וטובי החכמים, התחיל לעוויזָהָן לעשות קודם
 להם. מובן כי אין למוד את מעשהו באותו קנה־המדה המדעי אשר השתמשו בו
 החוקרים, המתעמקים בחקירת העבר. אבל המעשה כשלעצמו רב הוא. בכח
 הרגשתו היהודית קדם בזמן לחכמי ישראל אשר בקשו להם תוכן יותר עמוק,
 ומה התחילה חכמת ישראל להבנות, וחקירת קורות האומה התחילה לתפוס
 מקום רחב והגון.

אכן לעוויזָהָן מצא עדיין תהו ובהו במקצוע זה, והרגיש בדבר. בהקדמתו
 לנסיונותיו אלה אשר נדפסו בשם „פֶּאָרְלֶעֶזונגען“¹) מתאונן הוא על קושי
 העבודה הזאת משום חוסר החומר המוכן. מן הנמנע לחשב על אדות כתיבת
 דברי הימים לישראל באופן כרונולוגי מוזמן החרבן עד הזמן הזה. סדר הזמנים
 חסר, הידיעות הברורות מעטות, ויש שהמקורות חסרים ולקויים. לכן בחר לו
 חוליות, חוליות, תקופות, מאורעות, לעבד, לסדר ולהאיר באור הבקורת. ויותר
 מזה: להכניס חיים ותנועה בכל זה על ידי הרצאה חיה.

בהקדמתו למחברת הראשונה — אשר צריכה היתה להיות התחלה למחברות
 אחרות ואשר היתה גם האחרונה — התוה לו תכנית רחבה: רדיפות היהודים
 בימי אדרינוס קיסר, הרהבת הנצרות במערב ויצירת האישלם במזרח — בתור
 מאורעות שיצאו מתוך היהדות ועל ידה. תקופת מסעי־הצלב ושחיטות היהודים
 באירופה. גירוש היהודים ממדינות ספרד. התהוות הרפובליקה בהולנדיה במאת

¹) פֶּאָרְלֶעֶזונגען איבער דע זעצערע נעשטכטע דער יידען, העראויסגעגעבען
 פֶּאָן ש. לעוויזָהָן, I, וויען 1820. —

השִׁעֶשְׂרָה וְחֹפֶשׁ הַיְהוּדִים. הַמָּאָה הַפִּילֹסוֹפִית שֶׁל הַקִּיסָר יוֹסֵף (מִסִּפְרוֹתֵי שֶׁל כֹּל מִשְׁכִּילֵי... מִשְׁפּוֹרֶת זֶה הַשְּׁקִיפּוֹ אֵז עַל תְּקוּפַתָם) וּמֹשֶׁה מִנְדִּלְזֹאֶהָן. וְעַל כָּל־שֵׁלֶשֶׁת הַיְצִירוֹת הַנִּשְׁגָּבוֹת שֶׁל הַרוּחַ הַיְהוּדִי, וְאַלֶּה הֵן: יְצִירַת הַתְּלֻמוֹד, הַמִּצְאֵת הַשְּׁטוֹת (טְרַאָטֶען) וְהַסִּפְרוֹת הָעִבְרִית.

בַּמַּחְבֵּרֶת הָרֵאשׁוֹנָה נִצְבֵּר חוֹמֵר שׁוֹנֵה: דְּבָרֵי יָמֵי הַיְהוּדִים בְּצִרְפַּת בְּתֻקְפוֹת הַדִּינִסְטִיָּה הָרֵאשׁוֹנָה וְהַשֵּׁנִיָּה. אַהֲרֵן בֶּן יוֹסֵף וְאַהֲרֵן בֶּן אֵלִיהוּ (1) שְׁנֵי הַמַּחְבָּרִים הַנּוֹדְעִים שֶׁל הַקְּרָאִים. רַב סַעֲדִיָּה גַּאֲוֵן. אֲבָן עֲזָרָא וְכַתְּבִיו. הַיְהוּדִים וְהַרְפַּת־קְאֻתִיהֶם בְּאַרְצוֹת הַבְּרַבְרִיָּה (אַפְרִיקָה הָעִרְבִית). אֵלִיהוּ בַּחֹר הַמְדַקְדֵּק הַנּוֹדֵעַ. מְנַשֶּׁה בֶּן יִשְׂרָאֵל הַמוֹשִׁיעַ לְעַמּוֹ. רַבְנִים בְּעֵלְי־מִסְעוֹת בְּמָאָה הַשְּׁתִּים עֶשְׂרֵה. אֲמַאָטוֹס לְוִיטְאָנוֹס, רוֹדְרִיגוֹעֵץ דִּי קְאָסְטְרוֹ, זַאקוּטוֹס לְוִיטְאָנוֹס, רַבִּי יִצְחָק קוֹרְדוֹזוֹ וְרַבִּי יִצְחָק אֲוֹרְבִיו. רַבִּי שְׁלֵמָה מוֹלְכוֹ הַמַּאמִּין־הַהוּזָה וְהַפְּכוֹ אֲוִרִיאֵל אַקוּסְטוֹ הַכּוֹפֵר. הַרַבְנִים הַמִּשְׁכִּילִים בַּחֲצֵר אֶלְפֹנוֹ הַעֲשִׂירֵי מֵלֶךְ קֶשְׁטִילִיָּה וְלִיאוֹן.

כְּאֹמֵר אֵין כַּאֲן עִמְקוֹת־מַדְעִית. לְפַעְמִים בּוֹלְטֵת גַּם סוֹבִיקְטִיבִיוֹת. (2) אֲבַל בַּעֲיָקֵר כְּתוּבִים כֹּל הַמַּאמָרִים הָאֵלֶּה בְּרוּחַ אַהֲבַה־לְאֻמִּית לְעַם יִשְׂרָאֵל וּבַהֲסַתְכָלוֹת שֶׁל חֵבֵה.

יֹתֵר מִשְׁהוּא בֶּן דוֹרוֹ, הִנְהוּ בֶּן כֹּל הַדּוֹרוֹת, בֶּן הָעֵבֶר וְהָעֵתִיד. בּוֹמְנו הִיתָה מִצוּיָה הַשְּׂאִיפָה אַף בֵּין מִשְׁכִּילִים עִבְרִים־מְקוֹרִים לְהִיוֹת כְּכֹל הָעַמִּים (3) לְאַחֲזוֹ בַּהֲשַׁכְּלָתָם וּבַמַּעֲשִׂיהֶם — כִּי בּוֹה רָאוּ מְקוֹר כֹּל טוֹב — וּמִכַּאֲן נִתְהוּהַ הַפְּרוֹזְדוֹר לְהַתְּבַלְלוֹת. לֹא כֵן שְׁלֵמָה לְעוֹוִיזֹאֶהָן. אֶלְמֵלִי הַשְּׁתַמְשׁוֹ בּוֹמְנו בַּהֲהַגְדְּרָה „יְהוּדִי־לְאֻמִּי“ שֶׁטְבַעו לְאַחַר מָאָה שָׁנָה בַּעֲרָךְ, כִּי אֵז הִיתָה זֶה הוֹלְמַת אוֹתוֹ. כּוֹתֵב הוּא אֵת סִפְרוֹ „מְלִיצַת יִשְׂרוֹן“ דּוֹקָא בַּעֲבֵרִית וְלֹא בַּשְּׂפַת אֲשַׁכְּנו הַמוֹבִנַת לְבָנֵי אֲרִצוֹ בְּאוּסְטְרִיָּה־הַנּוֹגְרִיָּה וְלִיְהוּדִים הַשְּׁכֵנִים שְׁבַאשְׁכְּנו. מִפְּנֵי כִי רוֹאֵה הוּא בְּסִפְרוֹ „סִפְר־לְאֻמִּי בְּשִׁבִיל כֹּל אַחֲיוֹ הַפּוֹזְרִים בְּאַרְצוֹת שׁוֹנוֹת בֵּין עַמִּים שׁוֹנִים“ (4). וּבְאִיזָה גַּאֲוֵן הוּא בֹא לְדַבֵּר — בְּמוֹדְעָה הָאֲשַׁכְּנוֹת שֶׁפָּרַסְם קוֹדֵם צֵאֵת הַסִּפֵּר — (5) עַל נְבִיאֵי יִשְׂרָאֵל! וְכֵה דְבָרָיו: „אַלֶּה הָעֵדִים הַנִּצְחִים — סִפְרֵי הַקֹּדֶשׁ — שֶׁל עַמְנוּ (הוּא מִשְׁתַּמֵּשׁ תְּמִיד בְּטְרַמִּינֹלוֹגִיָּה נְאֻצִּיאָן) הֵם הֵם הַמְזוּהָרִים כְּכַכְּבִים מִמְרַחֵק יָמוֹת קֹדֶם וּמְגִיָּהִים אֵת מִצְבְּנו בַּהוּה אִם גַּם יִהְיֶה קוֹדֵר מְאוּד. כִּי אֵי־

(1) הָרֵאשׁוֹן בַּעַל ס' „הַמַּבְחָר“ וְהַשֵּׁנִי בַּעַל ס' „עֵין הַיִּים“, וְנוֹדְעִים בְּשֵׁם „שְׁנֵי הָאֲהֵרִנִּים“.

(2) לְדוֹנְמָא מִשְׁמַשֶּׁת תַּהֲלַת „הַמַּחְבֵּר הַקְּרָאִי הוּה שְׂאִינוֹ אוֹסִי יִדְיוֹ כַּעֲבָד — בְּפִירוּשׁוֹ עַל הַתּוֹרָה — לְהַנְקוֹר שֶׁל בַּעֲלֵי הַמִּסְוֵרָה. וְעִיִּין בַּעֲנֵן זֶה בְּסִפְרֵי „מִשְׁכִּילֵי יִשְׂרָאֵל וְהַכְּמִי מְקָרָא“ (נְדַפֵּס בְּהַתְּקוּפָה י"ב).

(3) שְׂאִיפָה זֶה לְמִשְׁל מְכוּסָאֵת אֲצֵל יְהוּדָה יִישׁלֵשׁ: „וּמֵן הָרֵאוּי וּנְכֹן לָנוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל הַמְתַּעַרְבִים בֵּין הָעַמִּים, וְהֵם לָנוּ לְעִינִים בְּדַרְכֵי הַהֲשַׁלָּה וְהַהֲאָרָה, וְהַפְּעֻנָה וְיִשְׁעֵנוּ לְהַלֹּךְ בְּעַקְבֵּיהֶם וְלֹאֲהוּזוֹ בְּסַנְסַנְיָהֶם וְכוּ“ (סוֹף בְּבוּרֵי הָעֵתִים תְּקִצִּיב).

(4) מְבַשׂוֹרָה סִפְרוֹתִית כְּתוּבָה עַל יְדֵי לְעוֹוִיזֹאֶהָן (שׁוֹלְמַת V 102-106).

(5) י"ב

אפשר לגזור מאתנו לעולם את הזכות לקרא בגאון-אצילי: אלה הם משוררים שלנו, גבורים שלנו, מלכים שלנו!"
 ויש ידים לדבר כי מה שכתב את ספרו "פֶּאָרְלֶעוּנגען" בשפת אשכנזי (ולא כדרכו בעברית, נעשה בכדי להכניס ידיעות על אדות האומה בחוגים ששפת עבר זרה להם. בתתו בראש ספרו זה סקירה כללית על גורל היהודים והיהדות מימות בר-כוכבא' עד ימי דור ההשכלה, מסיים הוא בדברים האלה — שמתאימים אל היהודים המתקדמים קוראי שפת לועזי: "בקול רם תצא איפא הקריאה אל האחים אשר במזרח ואשר במערב! לצעוד הלאה בהתהברות מאוחדת בדרכם המשובח אשר התחילו ללכת בו, למען ירכו לנחול כבוד מעמי העולם, למען ישמידו מן האדמה את זכר הקלון של שנות מאות שחלפו. אולם עלינו לזכר תמיד את המדות המצוינות של אבותינו. אל נשכה להעריץ את מסירות הנפש של האבות שוכני-העפר. שמנה עשר מאות שנים קשות כבדות התגלגלו על ראש עמנו. מה שיהיה גורל ישראל בשנות האלפים הבאות, מסותר בערפל העתיד. אולם מי שמנהיג עמים אל המטרה הלא זהו אלהי אבינו, אלהי אברהם, שם הויה!
 למעלה מן הזמנים רחפה נפש המשורר. יש פה אמונה מאהבה בעתידות האומה שדוגמתה מעטה בדור ההוא."²

¹ מאמר-היסטורי מסוג זה פרסם גם כן בשפת אשכנזי בשם: דער פראָפּעט ירמיהו, יאָנפֿוס פֿלאַוויוס אונד רבי יצחק אברבנאל, אונטן היסטאָרישע פאראללעלע (שולמית V עמוד 168-181, ויל ברלין-דיסוי).

² כדאי להביא פה תהיידעתי של ההיסטוריון גרין (נעשי ר' יודען, ה' י"א 453-4 על עבודת לעוויוֹאָהֶן ההיסטורית: לעוויוֹאָהֶן הסתכל ברכי ימי עמו בעין של שירה ושל אמונה. בפֶּאָרְלֶעוּנגען שלו ידע לנולל תמונה-כללית — מראשית הפזור בארצות עד הימים האחרונים — מושבה את הלב. גם נקודות בודדות האיד ותפס לנכון את קצה החוש שממנו יש להתחיל בערכוביא הנרמזה בתהו-ובהו בכדי שלא לתעות.

את יצירת התלמוד, אשר אדותיו הרישה לעצמי כזמן שהוא לצחוק כל יהודי שידע לכתב אישנותיו, ידע לעוויוֹאָהֶן לכבד למצער מצד אחר: התלמוד, הבנון הענקי של היופות השכל, אי-אפשר למדוד... כהפירמודה של סאָס... עוד יעורר לעתיד השתוממות על הענקיות של עם, אשר מתוכו יצא בנין שבוהי (לעוויוֹאָהֶן בפֶּאָרְלֶעוּנגען עמוד 15).

ה.

תולדותיו אף הן יוצאות מגדר הרגיל. הוא נולד בשנת תקמ"ט (1879) בעיר קטנה ושמה Moor אשר בגליל ווייסנבורג בהונגריה. על שם מולדתו היה שמו שלמה מוהר – כידוע נהגו לפנים לקרא בשם הפרטי ושם העיר – עד כי בחר לו לשם-ספרותי את השם לעוויוזאהן, ונודע רק בשמו זה בחיים ובספרות. אם במעלליו יתנכר נער, הנה נאמן הדבר ביחס אליו. מתואר הוא מימות נעוריו בתור נער צנוע ושקט, עצוב רוח ובעל מרה שחורה.¹ תכונה זו נכרת בו מראשית עד אחרית.

בנערותו נתחנך על ברכי התורה, כדרך החנוך הנהוג בימים ההם. את השפה העברית ידע על בוריה, טרם הכיר איזו שפה אחרת. עברי מקורי. בהיותו בן שנים עשרה שנה התחיל לבקר את בית-הספר במנזר הקאפוצינים בעירו. כידוע לא התקיימו אז בתי-ספר כלליים מטעם הממשלה, וענין החנוך היה מונח בידי הכומרים והנזירים. האב היהודי האדוק בדתו שלח את בנו שמה יום יום לשעות אחדות מתוך הכרח החיים ומטעמים מעשיים. החיים דרשו את למוד הידיעות החיצוניות הנחוצות לאדם הבא במגע עם העולם הזר: קריאה וכתיבה לעזיית ולמודי החשבון. אולם הבן היה מחונן בכשרונות, ובעל הכשרון עושה את דרכו הלאה. מן המטרה שהוצגה בשבילו.

ההתפתחות נתגלתה מקודם בלמודי קדש, ואחר כך גם בלמודי חול. אלא שחראשונים תפסו מסום עיקרי והאחרונים רק נלוו אליהם. בשנתו השלש-עשרה ידע כבר את כל כ"ד כתבי הקודש באר היטב, ועשה נסיונות לכתוב בעברית דברי שיר ומליצה. תכנם היה לקוח מחיי יום-יום אשר סביבו. איזה מקרה או חג שמשי לו לחומר בשביל שיריו. אבל הכשרון נתן כבר אותותיו. ובבית-הספר עשה חיל בלמודים הכלליים, ויקנה לו שם טוב בין מוריו הנוצרים.

שני מקרים הוציאו את הצעיר לעולם יותר רחב: על פי מקרה למד בן-מקומו את למוד הפילוסופיה בעיר פעסט. שמו של זה היה אחר כך ד"ר אשנער. בימות החופש היה שב אל בית הוריו, ובימים הללו הכיר את הנער היהודי המלומד. ממגע ומשא נתהוה ברית ידידות, ופריה היה חוזה-הדדי: אשנער למד את לעוויוזאהן שפת רומי – שפת החכמה והחכמים לפנים – וזה למד את אשנער שפת עבר – שפת התורה במקורה – משאת-נפש יחידי סגולה ואם התלמיד העברי לא דק

¹ דברי כותב ספורי תולדותיו מ. רייך בספרו „בית-אל“ עהרענטעמפעל פֿערדיענטער אונגאַרישער אינראַעליטען. בודאַפעסט 1878 וממנו באו לי ידיעות פרטיות מחיינו של לעוויוזאהן.

להשתלם אחרי נסיעותיו בחזרה לפעסט ללמודי הפילוסופיה, הנה התלמיד הרומי המשיך את לימודו הלטיני שרכש ממנו ראשית ידיעה, וישקוד עליו בהתמדה מרובה.

ובאותו המקום המצער ספק עירה ספק כפר — דר או על פי מקרה שלמה רונטאל העשיר והידען המשכיל אשר העתיק אחר כך את דירתו משם לבודפסט, ושנדוע לשם בידיעותיו המרובות ועמד בחלוף־מכתבים בעניני חכמה ומדע עם רבים מחכמי הדור כשד"ר ואהרים. כשרונו של הנער שלמה נגלה להאיש שלמה. ומשך את תשומת לבו לטפל בטפוחו. את הביבליותיקה הגדולה פתח לפניו, ובה מצא ספרים לרוב: מהספרות העברית ומספרות הרומית. ובעל הספרים היה בעצמו למורה־דרך לו בהם.

שני המקרים האלה נפגשו כאילו נתכוננו לפתוח כשרונו של לעוויוזאהן. תשוקתו והתמדתו מצאו מקום להתגדר בו. מידיעת השפה הרומית וספריה, עבר לקנות את דעת בנותיה שפות צרפת ואיטליה וספרותן. אולם, כל מה שרכש הכניס אל האוהל העברי, שזה היה ממון נשמתו, ואשר לא מש מתוכו למרות דחקו. כי עודו בימי נעורו היה אנוס למכור את שעתו וללמד תינוקות בכפר.

בשנת 1811 — הוא אז כבן עשרים ושתים — עזב את בית אביו, את מקומו וארצו, ויסע לפראג על מנת להשתלם בלמודים. עיר זו חיתה אז מרכז החכמה וההשכלה. ואבן־השואבת לצעירים מבקשי דעת. פה הוסיף על ידיעותיו הלשוניות את ידיעת שפות יון ואנגליה, וגם לשון הארמית תתמכר.¹ ופה התחיל להגלות בעולם הספרות. ספרו בעניני דקדוק־שיחה בעולם הנשמות — שנכתבה בבית אביו ואשר הביאה אתו — נדפס בשנה הראשונה לבואו, ואחר זמן קצר (1812) פרסם את ס' בית האוסף. בפראג עצמה כתב שיר מספד על מות אבי משכילי העיר ובחירם, הרב ברוך ייטלש בעל טעם המלך.² בהספרו זה נגלה כשרון־שירי ויד מושלת בצחות לשון המקרא:

הינני רזה האדם מצדו
עפי? אם מינב
הול הקמן נפש אנוש?

¹ בלמוד לשון ארמית טפלו או משכילי פראג והכמיה. ביהוד הרבה לעסוק במקצועות יהודה ייטלש הבלשן הארמי שחבר דקדוק לשפה זו. ולעוויוזאהן הושפע מזה.
² בתוך ייטלש היה בנו הכבוד של הדוקטור היהודי הראשון שהורשה לו לעסק בפרואות בממלכת אוסטריה ונהג ייטלש, ואחיו של יהודה ייטלש עורך במוני העתים. בנעורו ברח ברוך אל בן־מנחם ברלינה, וגם לאחר שהחזירוהו הביתה, נשאר נאמן להחשבלה ולמהוללה ונזכר בספרו טעם המלך (פירוש והערות לסי שער המלך לר' משה נוגע בלמנושי על יד החוקה לרמב"ם) הדאה בקיאותו גם במקצוע ההלכה. הרב מרדכי בנעש מנע את הסכמתו לסי טעם המלך, אף כי הספר לעצמו נחשב למוכתה, מפני קורבת מחברו אל החשבלה. כי בעיקרו היה משכיל הובב השירה והמליצה, ויתר כתביו שייכים לספרות ההשכלה.

— — — — —
 — התקשה ידי אנוש אמן
 על כלי תפארת מעשהו לאבדו
 אבדן נצה וישמהו כעפר
 לדוש ? — — — — —

— — — — —
 — ואדני יוצר רוח
 אדם אף ממלאה חמדת כל חכמה
 ותבונות אין קץ, הוא רגע להיק
 ואין ישיבנה באפס תקוה?
 הוא בפתע פתאום יכבה השמש
 הלוהטת בעוז יפעת צהרים? —

ספריו אלה פרסמו בין משכילי פראג וחכמיה את כחו הרב בשפה העברית, ונתחבב עליהם. רבים עמדו לימינו להורות את הדרך אל המדעים הישנים והחדשים, ועזרו להתפתחותו הרוחנית. בין אלה הצטיין ביחוד יהודה ייטלש. אך כל זה לא הגין עליו בפני חיי מחסור. התמכרותו ללמודי החכמה והמדע — ובשנת 1813 התחיל לבקר ב"ס גבוה — וקביעת שעות הנם ללמד סטודנטים צעירים, יכלו לתת ספוק רוחני אמנם, אך לא ספוק גשמי. וכאשר השתדלו מכיריו ומצאו בשבילם מקום בבית אחד מעשירי העיר שילמד שם את בנו "מגן אברהם", נפתרה שאלת הפרנסה, אלא שהלמוד הזה לא השביעו רצון. כי מה לנפש פיוטית ולעניני דינים? —
 ונטיתו הטבעית "למרה שחורה" נזונה מן המסכות הללו שהשפיעו עליו לרעה. אלא שאירע מקרה רב-ענין וגרש את "הרוח הרעה". בינתיים הגיעה אליו קריאה מעיר ווינא לבא בתור מגיה לבית-דפוסו של אנטון שמיד.

מקצוע הדפוס העברי היה חדש בווינא.¹ להתיסדותו גרמה התרכזות קבוקי-יהודי מסוים במלכות אויטריה-הונגריה. מלבד הצבור היהודי הרב בארצות ביהם ומורביה עם סלובקיה, נתוסף מספר גדול של יהודי פולין, אחרי שנספחה גליציה לממלכת אויטריה. הצבור הזה היה קונה ספרים עבריים. (ש"ס תנ"ך וכו'). הממשלה בקשה אמצעים שישאר כסף פדיון הספרים בגבולות הממלכה, והוציאה איסור הכנסת ספרים מחוץ-לארץ. מטעם זה הכשר הקרקע לייסוד הדפוס העברי בווינא ולבסוסו.

המדפיס הראשון, שהתעסק בהדפסת ספרי-עבר, היה הראשאנצקי (נוצרי, וכן היו כל ראשוני המדפיסים העבריים בווינא כלם נוצרים). אכן הוא סמך על מסדרי הנוצרים בלבד, מבלי להעמיד על גבם מגיה מומחה ויצא הש"ס של הוצאתו מלא שבוסים ושגיאות.

המדפיס שמיד שקם אחריו ועלה עליו בכשרון ובשקידה, השתדל לפאר את הוצאת הספרים העבריים ולשבה אותם, למען משוך אליו את הקונים. לתכלית זו קבל מגייהם עבריים. מכאן נפתח שער-פרנסה לכמה סופרים ומשכילים מישראל. בבית-דפוסו של שמיד עסק בהגהה המדקדק הנודע יהודה ליב בן-זאב. ואחרי מותו (בינתיים שמשו מגייהם אחרים בדרך עראי) נקרא לעיווואהן לרשת את מקומו. בשנת 1815 בא לווינא מצבו החמרי הוטב עתה, וימצא ידים לעבודה רוחנית.² התנאים היו מכשרים לפעולתו הספרותית. פה יצאו לאור שלשת ספריו המציינים את צורתו בספרות (מליצת ישרון, מחקרי ארץ ופארלעוונגען). לרגלי עבודתו ההגהית עסק גם במקצועות אחרים. לסוג זה נכנסים המראה-מקום שלו והערותיו על פסוקי המקרא שנמצאים בשיר-היהודי,³ גם ההקדמה אשר כתב לסדור תפלה זכה⁴ שהכינו בן-זאב לדפוס, ונדפס שנים אחדות אחרי מותו.

¹ על דבר השתלשלות הדפוס העברי בווינא בזמן ההוא הארכתי לכתוב בספרי הקופת ההשכלה בוינה (עמ' 27-29 גם 48-49).

² במקצת עסק גם בפרדנניה. ברישימה משפחת משה רייסלינגר משנת 1819 נזכר שמו בתור מורה בביתו, — והוא או בן עשרים ותשע שנים.

³ נדפס במחזור לויט עם פירושו וזו הוידנהיים, בשם מראה קדש מאת שלמה לעוויזאהן (ווי' 1816):

⁴ תפלה זכה, כוללת התפלות מכל השנה מוזקת מכל השניות והטעיות ע"פ משפט הלשון ודקדוק התנועות, ומבוארות עם פירוש המלות והענין בתכלית הקצרה, כאשר עשה לפניו המדקדק השלם משה יצחק סטנאב בספרו ויעתר יצחקי ע"י יהודה ליב בן-זאב דל, ווי' 1816 בדפוס שמיד.

בשנת 1820. אחרי צאת לאור ספרו האשכנזי "פארלעזונגען" נסתם מעין יצירתו ונפסקה כתיבתו. הסופר והמשורר חדל להתקיים, רק האדם שלמטה מן ההכרה אשר בו המשיך הלאה את חייו. החיים האלה היו מלאי רוגז וגרמו תגבורת נטיוו ל"מרה שחורה".

כשם שבתחלה האירה לו הסביבה פנים, כך נהפך הכל מאורה לאפלה. בתור משכיל ופיטן היו פתוחים לפניו בתי היהודים המשכילים, וביניהם פתי העשירים "קציני ווינא", שזה אך נתעשרו ונהגו בעצמם מנהג של משכילים ונאורים. ביחוד היה מבאי ביתה של אשה כבודה אחת.¹ אשר קבלה אותו תמיד בכבוד ובפנים מאירות, כי העריצה את כשרונו. אולם לעויוזאהן המרחף בעולם הדמיונות, הגזים לראות בקורבה זו יותר ממה שהיה בה. במסתרי נפשו נתרקמה מסכת האהבה.² הגיעו הדברים לידי כך, כי שגה והתחיל להאמין שנגלו לו סימני אהבה גם מצדה. ופעם אחת העלה את רגשותיו אלה עלי גליון וישלח את הנכתב אליה. המענה שקבל היה שלישי, ופגע בלבבו...

הענין הזה הדהים אותו ובלבל את רוחו ואת מעשיו. מאז התרשל במלאכת ההגהה ונתרבו הטעויות, מה שגרם פטוריו מבית-דפוסו של שמיד.

סבה ומסובב — מפח נפש בשביל אהבה נכזבה ומחסור ועוני — גרמו גם יחד את הריסת כחותיו הגופניים והרוחניים. כפעם בפעם התחילה דעתו להיות נטרפת עליו, ופינתו הסתתרה.

שמע אסונו זה הגיע לאזני שלמה רוזנטל — אשר גלה את כשרונו בראשית נעוריו ועזר להתפתחותו — וימהר לבא אליו לווינא. הוא לקח אותו אל מקום מולדתו מוהר, בהאמינו כי החיים השקטים והשלוים ירגיעו את עצביו. אך למרות ההתאמצות לרפאותו ולהחלימו, לא עלתה ארוכה לחולה-הרוח.

שלשה חדשים חי בסביבת מולדתו במצבו הזה, עד כי מת בדמי ימיו, ביום ט"ו ניסן תקפ"א.³ בשדה הקברים אשר לעדת בני ישראל במוהר כרו לו קבר. עזת עיר מולדתו ידעה לכבד את זכר המשורר שעליו גאותה והקימה לו לאחר איזה זמן מצבת-זכרון על קברו עליה חרות פרשת פעלו לדורות:

¹ כפי שהעירני ד"ר אלכסנדר ביכלר היתה האשה הזאת ממשפחת בידרמאן. אחד ממשפחה זו — מיל בידרמן — היה מקציני ווינא וראשי העדה, ועוסק בכנין היכל בנוסה הרפורמה.

² לעויוזאהן מתואר — עיי רייך בס' בית-אל — בתור תמים ובעל נפש יפה שפיו ולבו שוים, ואחד מידידיו הצעירים — איש נוכל, שכונתו היתה לנשלו ממשרתו ולרשת מקומו בבית הדפוס — ידע לננוב את לבבו בידרות-מדומה, ולחזק את האהבה על ידי מקסם כוב.

³ על דבר יום מותו נפלגו הדעות. מי רייך בספרו בית-אל כותב: 25 לאפריל 1822 (וכן גם ה. גרין) על מצבתו חרות ט"ו ניסן תקפ"א, והרב ד"ר אלכסנדר ביכלר מעייני (במכתבו הפרטי אלי) כי במקום ניסן צ"ל סיון.

האבן הזאת מצבת קבורת גבר חכם

פ"נ

ש'ר לתורה מורה התעודה יקר התבונה
 ל'י קראי ל'י תנאי גמרא וסברא תהלתו מי מנה
 מ'ה ברי שושן¹ חמד יפי נוף תפארות בגינה
 ב'ן ארי כרע רבץ בין משפתי המדע ויהי לו למנה
 מ'והר² רב חכמה נתן בדברי מליצת ישרון כדרבונה
 י'הו'ד'וֹךְ אחיך ממחקרי ארץ חברת ידיד למו תעשנה
 ה'רבית עשות ספרים יקרים העולות על כלנה.
 ה'ה ליום עש'ק חמשה עשר לחדש א' ניסן³ תקפ"א למנינה
 מ'כ'ו'נ'ה ל'י'ב'ש' זיו הדר הא'י שופרא בעפר קצר עדינה
 מ'ה'ר' קומט בחצי ימיו בלא עתו בן שלש ושלישים שנה
 במתי בעיר מולדתו בבית אבותיו צערם בעל⁴ ימנה
 גם תבל וכל לאומים ישאו עליו קול נהי יל'י וקינה
 כי נעזבו לאבא ואנחה ורוחו יאסף לשוכן מעונה.

תנצב"ה

אולם יותר מאשר מספרת המצבה הזאת,⁵ מעידים ספריו שהם זכרונו.
 נצחית היא המקוריות שלו בתפיסת רוח השפה העברית וחוש-היופי שלו. יריעת
 השפה נארגה על ידו כאלו לא נתהוו קרע בין העבר וההווה. „כי היה זה
 אדם שכלו שירה, כלו „בב“. אנשים כאלה נולדים פעם במשך הרבה דורות,

¹ רמו למשפחת רוזנטל במוהר.

² מאָהר.

³ טעות וצ"ל סיון.

⁴ נראה כי צ"ל בל. — את נוסח המצבה וההערות האלה שנדפסו כבר
 במאספו התונני של פ. ביכלר, א. מאארי הברה קדישא' (בודפשט 1891) המציא
 לידו הרונגט דיר א. ביכלר רב בקעסטטהעלי.

⁵ גם בספרות הקים זכרון פעלו על ידו אחד מבני זמנו יששכר בער
 שלעוונגער, עורך כבודי העתים לשונות תקפ"ו-פ"ה. ומפני שקינה זו בתרומה היא,
 נזכר ללמוד ממנה איך העריכו אותו בשעתו:

גור קטן

נותי והשלכתי על קבר

איש בריתי אשר גוע בחצי ימיו המושביל המנוח ר' שלמה לעוויוֹאָהֶן ניע
 בעהמ'ה בית האוסף, שיהיה בעולם הנשמות, מחקרי ארץ, מליצות ישרון, א. ה. ו.

הוצאת "סנונית" לבוב.

יצאו לאור:

- לשוננו ספר למוד השפה העברית עפ"י השמה עברית בעברית
מאת מ. טננבלט ונ. זיגל מבי 300.—
- מחברת קליגרפית מאת הנ"ל
אפסה
- ספר החיות תמונות חיות הבית והיער בתבנית ספר מקופל 650.—
- טבלאות לחלות על הקיר 960.—
- חלוק שעות מצויר לתלמידים 10.—
- תעודות לבתי ספר ספר עממיים עכרים 30.—
- פרה שעלתה השמימה ספור מנוקד לילדים מאת נ. זיגל מהדורה הרשה ברפ 30.—
- הנסיעה בכיס, בגדי מונולוג מנוקד לילדים 30.—
- יעקב ועשו הויזן ביבלי בשתי מערכות לילדים . משה פֿלד 120.—
- מונחי החשבון טרמינולוגיה ארטמטית עברית-פולנית-גרמנית 30.—
- דבר היטב תקן השניאות השנורות בדבור מאת י. ברוך ונ. זיגל מהדורה הרשה ברפ רב דוקטור הלצה במערכה אחת מאת שלום עליכם עברית מאת נ. ז. 30.—
- דמיונות ואגדות אנדות ביבליות מאת שלום הר"ף ספר ראשון 120.—
- ספר שני 90.—
- שאול ודוד הויזן בארבע מערכות ושש תמונות מאת משה פֿלד 100.—
- ברזל בברזל הויזן בארבע מערכות מאת בן אבוייה 240.—
- המטורף הויזן בארבע מערכות מאת יעקב גורדין עברית מאת י. ברוך 240.—
- שלמה לבינזוי ציור תולדות-תרבותי מאת ראובן פֿאהן נמצא בו
- יוסלי טגלֿשר ספור אנדה

מאביב ההשכלה (פכורי העתים ועורכיהם)

אינזאמע שעהן געדיכטע פֿון יצחק קאנטעס מיט א אינגלישונג

פֿון דר. מ. פינענשטאק 420.—

מנגינות עבריות לזמרה ולפסנתר: התקוה די שבועה די צעדֿעה, שושנה.

אלף בית, על מות הירצל, אין מינן לאַנד. כל אחד 60.—

IEGA JIZKOR

poświęcona żyd. Szomrom poległym w Palestynie z przedmową Dr. M. Bienenstocka, Rysunki

00— Gabryela Kenana opr.

00— brosz.

מוכרי ספרים מקבלים הנחה הנגדה. ספרי הוצאות אחרות מתקבלות בחליפין.

סוכנים בהר"ל מתבקשים. לפנות אל:

sięgarnia N. SIEGLA, Lwów

Pasaż Hausmana 8.